

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 6.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2018

Készült a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport*
keretében
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A borítón a *Helikoni kedvtöltés* (1819) belső címképe

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Bepillantás két dunántúli gyűjteménybe

Kiss Dénes dallamgyűjteményei és Noszlopy Titus (eredetileg kottás) kézírata

A Dunántúl a zenetörténeti kutatás – azon belül a népzene-kutatás – szemszögéből a szájhagyomány által megőrzött sajátos jegyekkel rendelkezik, melyek a XIX–XX. század fordulója, a modern kutatások kezdete óta képezik vizsgálatok tárgyát. A XX. század viszonylag korai időszakától kezdve hozzákapcsolódik ehhez a XVIII–XIX. századi kézíratos kottás források feltárása, vizsgálata, valamint közreadása is.

A Dunántúl az I. számot kapta Bartók Béla népzenei dialektusterületi felosztásában, aki e határokat nyugatról kelet felé haladva jelölte ki.¹ A további kutatások során al-dialektusok beiktatásával finomodott felosztása.² A Dunántúl Vikár Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László és tanítványaik (pl. Ádám Jenő, Dávid Gyula, Vikár László, Olsvai Imre) népzene-gyűjtői, kutatói életművében egyaránt szerepet játszott.³ Mivel e helyen nem az ő kutatási témáik részletes bemutatása a célunk, mellőzzük az ide vonatkozó, ma már tetemes mennyiségű irodalom felsorolását. Csupán néhány gyűjtési területet nevezünk meg, a születése szerint is dunántúli Vikár Bélával kezdve a sort. Vikár gyűjtött Somogyban, Tolna, Zala és Vas megyében. 1906-ban Bartók egyik első gyűjtőútja Fejér, Sopron⁴ és Vas megyébe vezetett, majd 1907-ben Tolna megyében

* A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézetének nyugalmazott főmunkatársa, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem óraadó tanára.

1 BARTÓK Béla, *A magyar népdal* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1924), VIII.

2 Összefoglalóan lásd *Magyar Népzenei Antológia: Digitális összkiadás – Anthology of Hungarian Folk Music: Complete Digital Edition*, szerk. RICHTER Pál (Budapest: MTA BTK–Folk Európa Kiadó, 2012). Az egyes egységek szerzői a korábbi kiadások sorrendjében, kiegészítésekkel: *Tánczene*: Martin György, Pesovár Ernő, Németh István, Pávai István; *Felföld* (Észak): Tari Lujza, Vikár László; *Dunántúl*: Olsvai Imre; *Alföld*: Paksa Katalin, Németh István; *Szilágyság és Erdély*: Sárosi Bálint, Németh István; *Moldva és Bukovina*: Domokos Mária.

3 Természetesen mind a mai napig szerepet játszik a népzene-kutatók körében.

4 RAJECZKY Benjamin, „Bartók Béla népdalgyűjtése Sopron megyében”, *Soproni Szemle* 10, 3. sz. (1956): 83–88; LÁSZLÓ Gyula, „Bartók Béla soproni kapcsolatairól”, *Soproni Szemle* 10, 3. sz. (1956): 82–83.

Felsőiregen (ma: Iregszemcse) végzett jelentős gyűjtést.⁵ Kodály 1921-től több ízben dolgozott Komárom, Esztergom, Fejér, Vas és Zala megyében. Lajtha Baranya, Tolna, Somogy, Fejér, Veszprém, Komárom, Sopron és Vas megyében gyűjtött – az utóbbi két megyében egészen haláláig. A korai gyűjtők közt meg kell említenünk Garay Ákost is, aki Tolna megyében és dialektus szempontjából szintén a Dunántúlhoz tartozó szerémségi falvakban végzett gyűjtéseket fonográf-fal, mely felvételeket Bartók kottázta le.

A Dunántúl különleges régió a népzene szempontjából: őrzőhelye egyrészt a szóbeli emlékezet által fenntartott legrégebb, keleti örökséget hordozó szokásoknak⁶ és dallamvilágnak.⁷ Másrészt Ausztriával szomszédságánál és a többnemzetiségű lakosság összetételénél fogva számos, német, illetve osztrák szűron át Európából érkezett elem is megtalálható itt,⁸ beleértve egyes hangszerek még nemrég is csak ott jellemző meglétét (pl. a hárfa használata a népzében,⁹ egyes citeraformák, a délszláv népek hatásaként pedig a tambura erőteljes jelenléte).

Ez a kettősség jól kirajzolódik Kiss Dénesnek a Dunántúlhoz kötődő, 1844-ben összeírt kottás (nép)dalgyűjteményéből is. Kiss Dénes vokális gyűjteményét¹⁰ Kodály Zoltán másolta-másoltatta le a magyarság dalismeretének minél mélyebb megismerése céljából, és osztotta be a zenei szempontok alapján

5 TARI Lujza, *Bartók Béla hangszeres magyar népzene gyűjtése*, Gyurcsó István Alapítvány könyvek 52 (Dunaszerdahely: Csemadok Művelődési Intézete, 2011), 44–57.

6 Az egyik első, részben fonográfus gyűjtőmunka alapján íródott mű, mely az egyik legősibb szokást bemutatja: Dr. SEBESTYÉN Gyula, *Regös-énekek; A regösök*, Magyar népköltési gyűjtemény IV–V (Budapest: Athenaeum, 1902).

7 Elég a régi stílus lá-pentaton hangsorú, lefelé kvintváltó dallamait említeni általában, és a pentaton kvintváltó stílusréteg nagy számban előfordulásáról beszélni a területen, kiemelt figyelemmel az egyetlen tetraton motívumból komplett négysoros formát építő dallamokra. Az utóbbi népzenei típuscsoportot a magyar népzene emblematisztikus példájává vált *Röpülj, páva, röpjélj* népdal alapján „páva”-dallamoknak nevezzük. Lásd *Népdaltípusok I.*, s. a. r. JÁRDÁNYI Pál és OLSVAI Imre, *A Magyar Népzene Tára 6* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 414–415. sz., valamint az egész IX. típus.

8 A Dunántúl magyar és más népeinek népzenei kapcsolatairól lásd TARI Lujza, „Untersuchungen zu interethnischen Musikdialekten Westpannoniens”, in *Dörfliche Tanzmusik im Westpannonischen Raum. Vorträge des 17. Seminars für Volksmusikforschung: Eisenstadt 1988*, Hrg. Walter DEUTSCH, Schriften zur Volksmusik 15, 237–254 (Wien: Verlag A. Schendl, 1990); OLSVAI Imre, „A somogyi horvátok legkedveltebb ötfokú dallama”, in *A Duna menti népek hagyományos műveltsége: Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*, szerk. HALÁSZ Péter, 727–735 (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1991); Uő, „Vinko Žganec’s Fundamental Significance in Discovery of Connections between Croatian and Hungarian Folk Music”, in *Narodna Umjetnost, Posebno izdanje 3*, ed. Jerko BEZIĆ, 39–53 (Zagreb: Godišnjak Instituta za Etnologiju i Folkloristiku, 1991); Uő, „A drávaszögi magyarság zenei képe”, *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1995–1998 [1999]): 83–96.

9 A mohácsi Gertner János hárfás és hárfakészítőről lásd TARI Lujza, *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója* (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 313, 316–318.

10 MTA KIK Kt. Irod. 8r 206/44.

rendszerezett népzenei gyűjteményébe, a XIX. században saját célra készült, a népdalgyűjtési felhívásokra készített, valamint nyomtatásban megjelent több más kottás gyűjteménnyel együtt.¹¹ Kiss kéziratát korábban ismertette Paksa Katalin¹² és a jelen tanulmány szerzője,¹³ aki a benne található dallamanyagból rendszeresen ad közre összehasonlítás céljából, valamint a lekottázott népdalok, népies műdalok korabeli használatának és a feljegyzés idején az adott térségbeli jelenlétének bizonyítására.¹⁴ Kodály a külön lapokra kimásoltatott dalok kottájára (az ún. támlapokra) sokszor írt további fontos megjegyzéseket az adott dal előfordulásairól más kéziratok gyűjteményekben, XIX. századi kottás kiadványban, valamint élő népzenei gyűjtésekben. Gyakran jelölte azt is, ha valamely dal szövegét Erdélyi János kiadta.

Erdélyi a *Népdalok és mondák* I. kötetében a gyűjteményeket beküldött személyek felsorolásakor 21 esetben hivatkozik a Dunántúlról beküldött anyagra, legtöbbször Szombathelyről érkezettekre. Ezek közt négy olyan forrás van, amely közül kettő biztosan, kettő pedig feltehetően a pápai református kollégiumhoz kötődik. Az egyik az említett és Kodály által feldolgoztatott gyűjtemény, melyet a 44. szám alatt így jelzett Erdélyi: „Pápáról Kiss Dénes urtól hangjegyekkel 122. db.” A másik a 45-ös számú: „Noszlopy Titus urtól egy kisebb csomó hangjegyekkel.”¹⁵ Sajnos az utóbbi kottái minden bizonnyal külön lapokon voltak, s nem maradtak meg, csak a versek, szövegek. Szintén Pápara utal Baki Gábor győri református tanító gyűjteménye, amelyre korábban már hivatkoztunk.¹⁶ Nem tudjuk, ismerte-e Kodály Noszlopy vagy Baki Gábor gyűjteményét, de ha látta is őket, kották hiányában nem fordított rájuk figyelmet.

Nem ismerhette Mátray Gábornak részben szintén a Dunántúlhoz kötődő gyűjteményét, melyet az ifjú Mátray (még eredeti Rothkrepf névén) Széchenyi

11 SZALAY Olga, „19. századi források Kodály népzenei gyűjteményében”, *Magyar Zene* 55 (2017): 336–347.

12 PAKSA Katalin, *Magyar népzene kutatás a 19. században*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 9 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988), 24–26.

13 TARI Lujza, *Kéziratok kottás gyűjtemények a XIX. század első felében* (Kandidátusi értekezés, 1993), 81, 89–90, 133–134, 147–150, 159, 166, 215.

14 TARI Lujza, „Gaal Miklós *Holmi Világi Enekek* című versgyűjteménye (1810) zenei szemmel”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4*, szerk. Csörsz Rumen István, 219–249 (Budapest: Reciti, 2015), 229, 239, 243; Uő, „Notated Melodies in the Folk Memory”, in *Muzika* [Sarajevo, Academy of Music, University Sarajevo, Musicological Society of FB&H], 21, 1. sz. (2017): 14–16; Uő, „A szülőföld hangja: Felsőmagyarországi gyűjtők és gyűjtések a *Népdalok és mondákban*”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 5*, szerk. Csörsz Rumen István, 321–344 (Budapest: Reciti, 2017), 338.

15 Mindkettő: *Népdalok és mondák*, [1], a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János (Pest: Beimel József, 1846), IX. Előtte még egy Pápara vonatkozó jelzete van a 42. szám alatt. Noszlopy gyűjteménye: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/45.

16 TARI, „A szülőföld hangja...”, 402–407. Baki Gábor gyűjteménye: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/23.

Lajos gróf családjánál 1817–1830 közti nevelősködése idején gyűjtött Sopron-horpácson, feltehetően 1828–1829-ben.¹⁷

Kiss Dénes két részletben küldte el gyűjteményét Erdélyinek: először 122 darabot, amit később kiegészített saját számsorrendje szerint 230-ra,¹⁸ a változatokkal együtt (melyeknek nem adott új számot) összesen 236-ra. A gyűjtemény elé az alábbi leírás került 1941-ben:

Megjegyzések: Kiss Dénes 'Népdalok I' című Kótás-Könyvéhez.

Jelen Kótás Könyv összeállítója ugyanazon Kiss Dienes pápai jogász, aki 1844-ben az ugyanitt szereplő 1-122 számú népdalok szövegeit kéziratban beküldötte és az a M. Tud. Akadémia Könyvtárában az Erdélyi János Népdal Kéziratok Gyűjteménye II. kötet 44 szám alatt található és a kettőnek dalszámait egymással szorosán megegyezők. A Kótás Könyv szövegét nem mindenkor az ott megjelölt kezdő – hanem talán az akkor közzismertebb – versszakot alkalmazza.

Mivel a Kótás Könyv folyószámai 123-230ig tovább haladnak, sőt címében az '1' szám is megjelölve van, gyanítható, hogy gyűjteménye nagyobb volt, hát-só része azonban Erdélyi gyűjteményében nem szerepel. A kézírás lehet, hogy későbbi, de egy azon kéztől való. Később kori beszúrások találhatók egyazon kéztől. Mindazontúl egykori eredetű a kettő és pedig 1844. év előtti időből. Budapest 1941 Május hó 6-án Kissházy Á. Gyula.

U.i. Mivel a 197. sz. dal Kossuth törökországi bújdosásáról beszél, a gyűjtemény végső része az absz. korszak elején íratott össze.¹⁹

Az említett 197. szám, a későbbi magyarnóta-stílust előlegező dallamú versének kezdete: *Csendes eső csöpörész a haraszton / Az uristen kesereg jó Kosuton* alátámasztja, hogy írója a szabadságharc leverése után fejezte be gyűjteményét.²⁰ Legalábbis az énekeket tartalmazó gyűjteményt, mert Kiss Dénesnek három másik hangszeres gyűjteménye is van. Bár a címük *Népdalok*, illetve *Dalgyűjtemény*, e címet a könyvtár munkatársai írták rá,²¹ mert készítőjük egyrészt nem adott címet, másrészt a bennük foglaltak közt kevés a vokális használatra utalás. Vokális daloknak csupán erősen variált hangszeres verzió-

17 TARI Lujza, „Mátray Gábor, a népzene kutató”, *Zenatudományi dolgozatok* (2013–2014, Jubileumi kötet a Zenatudományi Intézet 40 éves fennállása alkalmából): 385–437. Kodály jól ismerte viszont és szintén feldolgozta Mátray 1847-es és későbbi kiadványait, melyek megtalálhatók az MTA BTK ZTI *Népzenei gyűjteményeinek* KR jelzetű Kodály-gyűjteményében.

18 Ugyanígy jelzi PAKSA, *Magyar népzene kutatás...*, 24.

19 A kézirat jelenleg az OSZK Zeneműtárában található Ms. Mus. 1247 jelzet alatt.

20 A lemásoltatott kottán Kodály áthúzta az 1844-es évszámot, s aláírta: „nyilv[ánvalóan] 1849 után. KR_00062.

21 Jól látszik ez az OSZK Ms. Mus. 1248. címlapján, melyre ezt írták: [Kiss Dénes] [Dalgyűjtemény] L.” (a könyvtáros monogramja?). Legvégén pecséttel ellátva szintén a „Z.o.63/1932” áll.

ja szerepel a gyűjteményben, s ha van szövegkezdet, az címként értelmezhető. Ilyen például a zongorára, illetve nagyobb részt hegedű előadásra lekottázott, hegedűjátékot rögzítő gyűjtemény.²² A harmadik hangjegyes kézirat átiratokat tartalmaz hegedűre.²³ Az OSZK Ms. mus 1246. és 1248. hangszeres gyűjtemény összetartozik, s csupán a zeneműtári besorolás miatt nevezzük kettőnek. Ezek ugyanazon jellegű hangszeres darabok, de jól látszik, hogy az első füzet, melybe Kiss Dénes írt, betelt, s újat kellett kezdenie. E hangszeres forrásokot is látta Kodály, melyekre ceruzás megjegyzéseit is följegyezte. Így az OSZK Ms. Mus. 1097. kéziraton ez olvasható: „Kiss Dénes (1826–1902 Csépi) Komárom vm?” Kiss Dénes neve e kéziratokon hol Kiss Dienesnek van írva, hol K. D. monogrammal van jelezve.

Nem vállalhatjuk itt egyik gyűjtemény részletes bemutatását sem, mindössze néhány példa segítségével bepillantást kívánunk nyújtani a bennük foglalt szövegekbe, dallamokba, jelezve a kutatás folytatásának, a gyűjtemények részletes feldolgozásának és kiadásának szükségességét.

Noszlopy Titusz így jelzi munkáját: „Gyűjté Noszlopy Titus pápai tanuló”. Noszlopy Titust a kollégium 1843/44. évi beiratkozási listáján, „Tarczy Lajos igazgatóságában” az 54. sz. alatt rögzítették „Őszutó 15-én”. Ekkor 15 éves, volt, evangélikus, lakóhelye „M.Vrácsik Somogy vármegyében”. Hat iskolája volt már, „gyámja annya Bárány Juliána Vrácsik, Somogy vármegyében, özvegy birtokosnő”. Kosztos diák lett, amelyért két váltóforintot fizetett.²⁴ Édesanyjuk neve biztos adat arra, hogy a földbirtokos család idősebb tagjai, a szabadságharcban szerepet játszó Gáspár²⁵ és Antal Titusz bátyjai voltak, akik szintén a pápai kollégiumban tanultak korábban. (Feltehetően testvérük, de legalábbis rokonuk volt egy, az iratokban jelzett József, valamint egy Lajos keresztnévű fiú is.)

A fiatal Noszlopy gyűjteményét *Régibb Népdalok Külömb féle tájról* csoporttal kezd, mely öt dal szövegét tartalmazza, egyenként általában három, olykor hét-nyolc versszakkal.

Ezek közül különösen figyelemre méltó a „3^{dik} Dal”, melynek az 1. versszaka ez:

22 OSZK Zeneműtár Ms. Mus. 1246. A „Z.o.63/1932” az elején található. Ennek címe: [Kiss Dénes] [Dalgyűjtése].

23 OSZK Zeneműtár Ms. Mus. 1098.

24 KÖNTÖS László, *A pápai Református Kollégium diákjai: Források 1585–1860, A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai: Forrásközlések 9.* (Pápa: Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa Város Önkormányzata, 2006), 632. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PRGYK_Fk_09/, hozzáférés: 2018. 12. 10.

25 BONA Gábor, *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49* (Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1987), 253.

Zavaros a' Duna, nincs tisztogatása,
Szomorú a' szívem nincs vigasztalója;
Zavaros Dunának lesz tisztogatása,
Szomorú szívemnek lesz vigasztalója.

A következő két versszaknak itt csak 1. sorát adjuk meg. (Sorszámukat Noszlopy nem jelezte).

- (2.) Azt gondolod rózsám hazudok előtted
- (3.) Adta volna isten ne láttalak volna

Az ezután következő versszakok a következők:

- (4.) Szerelem, szerelem, átkozott gyöttelelem,
Mért nem virágoztál minden fa tetején,
Minden fa tetején, diófa levelén,
Hadd szakasztott vóna minden szegény legény.
- (5.) Lám én szakasztottam, de elszalasztottam,
Utánna futottam, de meg nem foghattam,
Valamerre te jársz, legyen földindulás,
Hogy gyusson [!] eszedbe sok erős fogadás.
- (6.) Olyan vagyok már most mint mezőbe taró
Mellynek ékességit elfogta a saró,
Elfogta enyimet egy semmire való,
Kinek a' két szemét szedgye ki a' holló.
- (7.) Hervadgy rózsám, hervadgy,
Mert az enyim nem vagy,
Még az enyém voltál pirosat nyilottál,
Már az enyim nem vagy,
Kéket, zöldet nyillasz.

A *Szerelem, szerelem...* szövegcsalád mélyen beágyazódott a magyar népzenebe, s minden területen megtalálható, gyakran többféle dallammal. A Dunántúlon különösen szép előadásban maradt fenn például Berzencén (Somogy m.). 1936-ban innen került a Pátria lemezre énekelt formában és hosszú furulyán Káplár János nemesen egyszerű, kiváló előadásában.²⁶ A Noszlopynál szereplő

26 Gr059Aa, a gyűjtő Seemayer Vilmos volt, az előadó Káplár János.

6. versszak keservesként még az 1970-es években is élt Gyimesben.²⁷ Az utolsó versszak pedig rávilágít a szélesebb területi összefüggésekre. A Csallóközt népzenei szempontból sok tekintetben a Dunántúl folytatásának tekintjük, ahol szintén használták e verset; megvan Bartók Béla 1910-es nagymegyeri gyűjtésében, melyben a *Szerelem, szerelem* versszak is megtalálható.²⁸

A gyűjteményben *Ujabb Nép dalok*: következnek 6–17-ig. Ezek közül a 14. alatt ez található: „Melly az 1843^{dik} évi Nyárutó 31^{kén} Zalaegerszegen történt adó és követválasztáskor mondatott.” Kár, hogy nem ismerjük, milyen dallamra énekelték, s egyáltalán énekelték-e, vagy csak szavalták a 8 szótagos verset, melynek ez az első versszaka:

Porfelleg száll Görbő felől
Egy Kótsagos léptet elől,
Villognak zászlók, 's csákányok,
Igy jőnek a' Pecsovicsok.

A hosszú vers végén következnek „Ugyanezen alkalomra csinált versek a' nem adózokra.” Érdekes módon ezek egyben ún. sírversek,²⁹ köztük a VI. számmal jelölt:

Itt fekszik egy Nográdi tót,
Gal Bertus ősi neve;
Nagy adózó szálás kő volt,
A halál martalék leve.

Az újabb népdalok közt első a „6dik Dal (Somogy vármegyei)”, melynek ez az első versszaka:

Egy asszonynak két lánya van oda,
Egyik szölke, másik barna oda
Engem sokat csalogatnak oda
De nem tudom elmennyeke oda.

E népdal szótagszámképletében nem nehéz fölismerni a főleg Somogyban jellemző (egy-egy adat szerint Zalában is előforduló), új stílusú dallamszerkezettel járó olyan verseket, mint *Fölmásztam az eper(szilva)fára, Kata; Kimentem én*

27 Tímár Jánosné Csorba Anna 1969-ben énekelt Újváry Lajos gyűjtőnek, AP 7575b, lásd <http://db.zti.hu>, *Én most olyan vagyok*.

28 MTA BTK ZTI Népzenei Gyűjtemény Bartók rend: BR_00391, BR_00392.

29 *Nevetés fejfák*, kiadja KISSHÁZY József, utószó ERDÉSZ Sándor (Nyíregyháza: Kiadta a Számalk Kiadói Főosztálya, 1988).

a szőlőbe, Kati. Kodály 1922-ben Bolháson (Somogy m.) gyűjtötte és adta ki a jellegzetes, régies, aszimmetrikus ritmusú³⁰ *A bolhási kertek alatt*, Kata kezdetű népdalt, mely kiadása nyomán általánosan ismertté vált.³¹ E népdalt a XX. században még tudták Somogy megyében. *Nem ettem én ma egyebet*, Kata szöveggel 1963-ban Olsvai Imre gyűjtötte Somogyacsán.³² Noszlopy joggal utal újra, amennyiben a dallam formaképletére (AA⁵A⁵vA) is, vagy elsősorban arra utalt. E népdalt Somogy megyén kívül Kodály csak Pásztón találta meg 1922-ben (akkor még Heves m.), s ez nem az egyetlen volt ottani gyűjtésében, mely erős kapcsolatot mutatott a Dunántúllal.³³ (1. kotta)

Poco rubato ♩ = 100 - 104

Pásztó fő-lett ke-rek az ég aly-lya,
 Ez a kislyán pa-ra-di-csom-al-ma.
 Mag-ja is van an-nak az al-má-nak,
 Akit Jancsi választott ma-gá-nak.

1) 2) 2. vsz. 3) 4) 2. vsz.

Kiss Dénes nevét a pápai kollégium diákjainak névsorában már 1840-ben a kitűnők közt találjuk meg, „Csep” (Csép) falunévvvel, majd 1843-ban a „VI-dik vagy Költészetiiskola” tanulói közt elsőként a kitűnők közt.³⁴ Vokális

30 RAJECZKY Benjamin, „Zur Frage der asymmetrischen Rhythmus in der ungarischen Volksmusik”, in *Festschrift Felix Hoerburger: Neue ethnologische Forschungen*, 85–95 (Laaber: Laaber Verlag, 1977), itt 6. példa *A bolhási kertek alatt*. Uő, „Népzenei aszimmetrikus ritmusaink kérdéséhez”, *Zenatudományi dolgozatok* (1978): 149–158, 7. példa, *Pásztó felett kerek az ég allya*.

31 KODÁLY Zoltán, *A magyar népzene*, a példatárat szerk. VARGYAS Lajos (Budapest: Zeneműkiadó, 1952), 1960,³ 29. Kodály példaként mutatja be arra, hogy a lá-pentaton hangsort esetenként az új, zárt visszatérő szerkezettel járó népdalok is megtartják.

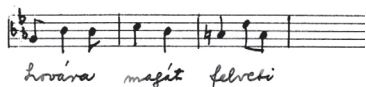
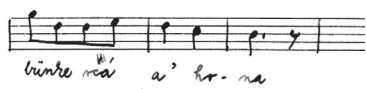
32 Kiadta RAJECZKY Benjamin, *Magyar népzene II.* (Budapest: Hungaroton LPX 180001-04), 2 B 4a. Lásd még <http://db.zt.hu>.

33 TARI Lujza, *Pásztó zenei élete* (Pásztó: Pásztó Város Önkormányzata, 2007), 55–56.

34 KÖNTÖS, *A Pápai Református...*, 267, 276. 1844-ben a *Felsőbb tudományokat tanulók* közt említik, ami úgy tűnik az utolsó éve volt az iskolában, uo., 299. Lehetséges az is, hogy a

gyűjteményében a korszakon belül ismert régebbi és újabb népies műdalok, hangszeres használatból is ismert dallamok mellett van több szorosabban vett népdal. Az egyik legrégebbi dunántúli lakodalmas: *Addig éli a' leány világát* (62. sz.).³⁵ Szintén a Dunántúlon honos a pentaton kvintváltó *Dugnicsnének háza tája* (47. sz.) és a *Sötét éjszakában jártam* (65. sz., a későbbi gyűjtésekből *Mikor gulyáslegény voltam* verssel ismert), valamint a 126. sz. alatt *Este virágzik a repce* szövegű változata. Szöveg nélkül szerepel az *Édes-kedves pintes üvegem* (*Volt nekem egy kecském, tudod-e, stb.*) (152. sz.) dallama. Régi és szintén 7 5 b3-as kadenciájú a *Kis kalapom csurgóra* (49. sz.). Megtalálható itt az általánosabban ismertek közül a recitálással induló pásztordal: *Pej paripám patkószege de fényes* (112. sz.), a *Mély a Dunának a széle* (121. sz.), a keleti területeken, Nagykálló környékén fennmaradt ereszkedő táncdallam: *Ángyom, Kató ángyom* (35. sz.), megvan a *Kicsiny vagyok én, Majd megnövök én* (171. sz.), a *Kicsi nékem ez a ház* (180. sz.) és az *Elszáradt a bodzafa* (183. sz.).³⁶

Kiss Dénes vokális gyűjteményéből érdemes egy olyan dallamot kiemelni, mely énekelt és hangszeres formában egyaránt népszerű volt a Dunántúlon. 166. sz. alatt *Volt szeretőm öt, hat is* szöveggel írt le egy dallamot, mely a 184. sz. alatt *Szép élet a katona* verssel szerepel. (2–3. kotta)

E dallam megvan Liszt Ferenc VIII. rapszódiajában is, ahol a 3. téma (4. kotta). Lisztnek ez a műve az 1846–1847 között keletkezett rapszódiaik közül való. Az

szintén Csépről adatolt Kiss Elek és Gyula az ő testvérei, akik 1845 és 1847-ben kezdik tanulmányaikat, uo., 301. és 316.

35 Kiadva: *Lakodalom*, szerk. Kiss Lajos, A magyar népzene tára III/A (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 965, a 416. sz. jegyzetként.

36 Hatsoros pentaton kvintváltó népdal, egyben táncdallam, mely szövegében szintén Kossuthot említi.

évszám azért érdekes, mert Riszner József *Tolnai lakodalmas* címmel 1847-ben adta ki az általa egybefűzött dallamsorozatot, melynek *Friss* tétele azonos a Liszt által is felhasznált, Kiss gyűjteményében kétféle formában is meglévő dallammal. Liszt elvben használhatta Riszner kottáját forrásként, ez esetben azonban valószínűbbnek látszik, hogy élőben hallotta a *Tolnai lakodalmas* Frissét, véleményünk szerint valamelyik dél-dunántúli tartózkodása során. A rapszódiaát székszárdi barátjának, Augusz Antal Tolna megyei alispánnak dedikálta. Nem lehet véletlen, hogy Liszt éppen ebbe a rapszódiaába építette be a *Tolnai lakodalmas* egyik dallamát, melyet az élő folklórban vokális formában a tágabb Dunántúlon, „Selyöm csárdás” címmel pedig a Kalocsai Sárközben őriztek meg.³⁷ Az énekelt változatok többnyire mulatódalok. Ilyen az élő folklórból Schneider Lajos mohácsi gyűjtésében a *Meggyulladt a Batina*,³⁸ mely Kiss Lajos 1969-es bácskertesi gyűjtésében is megvan *Igyál egy kis pálinkát* verssel.³⁹

37 Lásd *Magyar Népzenei Antológia I.*, szerk. MARTIN György, NÉMETH István, PESOVÁR Ernő (Budapest: Hungaroton LPX 18112-16, 1985), 2 B 14a, Foktő (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), AP 9984f3.

38 BERZE NAGY János, *Baranyai magyar néphagyományok*, I–III. (Pécs: Baranya vármegye közönsége, 1940), I. 63. sz.

39 AP 7033d) és AP 7036e) Bácskertes (Bács-Bodrog m.), énekelte Péter Pálné Szurap Ilona (sz. 1892.).

A dallam máshol is elterjedt; Lajtha László 1941-ben Széken (volt Szolnok-Doboka m.) vette fel a Pátria sorozat számára.⁴⁰ Ugyanezt kottás formában 1954-ben adta ki.⁴¹ A Szolnok-Doboka megyei területhez közeli Szatmár megyéből Kodály Zoltán egy református tanítótól jegyezte fel *Adjál egy kis kenyeret* szöveggel, melyet a tanító 1875 körül tanult meg a Szabolcs megyei Tiszadán.⁴² A dallam típusvariánsa az *Uccu bizony megérett a meggy* kezdetű dalnak, mely J. Brahms V. magyar táncában kapott műzenei feldolgozást, s megvan Kiss gyűjteményében is (182. sz.). (5. kotta)

Uccu bizony megérett a meggy

Kis taliga Juhér után megy

Mennél jobban szelgatód

Annál jobban megy.

A hangszeres gyűjtemény 25×35-ös méretű, laponként 11×5 soros vonalrendszerből áll, amely már önmagában is mutatja a méretarányokat. (Lásd a következő, egész oldalas képet.) Első része (Ms. mus. 1246) 19 lapból áll, a második (Ms. mus. 1248) 28 lapból. Már az 1844-es kottaképről is elmondható volt, hogy a gyűjtemény készítője képzett és gyakorlott kottaíró. Fokozottabban érvényes ez a meglehetősen apró betűs, ám minden elemében professzionális, rendkívül gondosan elkészített kottákra. Ez nemcsak a kulcs, illetve kulcsok használatára vonatkozik (az 1. rész 2-3-2. oldala három zongorakíséretes dalt tartalmaz). Érvényes az előjegyzések, ütemmutatók, módosító jelek, előadási jelek, mint tenuto, staccato, kötőívek, trillák, ismétlések, szerkezetek jelölésére is (az utóbbihoz: a 4. lap *Friss* című darabjában kiírja, honnan kezdődik a Coda).

Általában jelzi a szerzőt, amelynek valódiságát még meg kell vizsgálni, mert a korban általában szívesen jeleztek egyes darabokat Bihari János szerzeményeként. Megbízhatónak tűnik akkor, amikor pl. egy-egy Petőfi- vagy Tompa-vers feldolgozását adja meg a zeneszerző nevével együtt. Ilyen a 3. oldal tetején: „Az én

40 Volt Szolnok-Doboka megye, ma Sic (Románia). A Pátria-felvétel száma: Gr 097Ac

41 LAJTHA László, *Széki gyűjtés*, Népzenei monográfiák I (Budapest: Zeneműkiadó, 1954), 22. sz.

42 MTA Népzenei Típusrend 17.0650/0, Ltsz. 12.726.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation includes various rhythmic values and melodic lines.

torkom álló malom. Petőfitől dallama Lovassy Sándortól.” A 4. lap tetején feltűnik egy ismerős név: „Kökényesi csárdás Baky Gábortól”. Nem lehetetlen, hogy a győri Baki Gáborról van szó, aki személyes kapcsolatban lehetett Kiss Dénessel.

Számtalan ismeretlen, a korra jellemző hangszeres zenei stílusú darabon és más forrásból ismert hangszeres zenei darabon kívül e részben más olyan dallamot is találunk, amelyet a Dunántúl szájhagyományos hangszeres zenéje őrzött meg. Ilyen a *Jajj Sírjon ríjjon* (a hegedű) címmel jelzett darab, amelyet Szekszárdon 1952-ben *A szekszárdi lyukpince* szöveggel gyűjtötték a Karaszi Jenő primás által vezetett éttermi cigányzenekarral.⁴³ Kottánkon meghagytuk az elrontott felső sort, melyet Kiss Dénes áthúzott. Szinte az egész pedáns leírásban ez az egyetlen ilyen elrontott példa, melyet helyesen írt le alá. Jelzett példánk a 4. kottasorban látható. Az utolsó sorban található *Fóti dal* utáni *Friss* példa arra világít rá, hogy Vörösmarty *Fóti dalát* nemcsak énekelték, hanem hangszeren is játszották, s még inkább arra, mit volt szokás játszani utána.

Bepillantásunk remélhetőleg jelezte a XIX. század első felében keletkezett kéziratos (zenei) gyűjtemények összetettségét, mely a verseken keresztül sok-sok szállal kapcsolódik az (itt csak futólag említett) irodalomhoz és népköltészet-hez, a zenén keresztül pedig mind a műzenéhez, mind a magyar és az (itt szintén nem vizsgált) európai kortársi zenei divatokhoz, áramlatokhoz. Jól példázza e két gyűjtemény azt is, hogy a magyar nyelvterület határain belül nincs olyan földrajzi régió, amely ne kívánná meg az egyes diszciplínák részéről a komoly figyelmet, egyszerre eltérő vonásainál és a többi területtel összefüggéseinél fogva pedig a kutatás részéről ne tarthatna számot megkülönböztetett figyelemre.

43 AP 527f, gyűjtők: Kerényi György és Kertész Gyula, 1952. febr. 9.